

Jadranka Đorđević Crnobrnja

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Terlik* – simbol etničkog i religijskog identiteta Goranaca¹*Apstrakt:**

Terlik je ženski odevni predmet koji osoben za Gorance i njihovu kulturu. U pitanju je vrsta mantila crne boje koji seže do kolena. Žena je u obavezi da ga nosi svaki put kada boravi izvan kuće, odnosno dvorišta. Uprkos tome, dolazi do odstupanja od navedenog pravila. Odevaju ga samo pojedine udete žene i to isključivo prilikom boravka u Gori. Ipak, *terlik* ima veliki simbolički značaj, kada je pitanju identifikacija pojedinca s goranskom zajednicom. U tom kontekstu, on predstavlja simbol/marker goranskog etničkog identiteta, koji se, neretko, koristi za održavanje simboličke granice između *nas* i *drugih*. Takođe, *terlik* predstavlja važan simbol religijskog identiteta Goranaca. U radu, ukazujem na simboličku ulogu koju ovaj ženski odevni predmet ima u procesu konstrukcije goranskog etničkog i religijskog identiteta, krajem 20. i početkom 21. veka.

Ključne reči:

terlik – ženski odevni predmet, Goranci, simbol, identitet, migracije

Terlik

Terlik je ženski odevni predmet koji je osoben za Gorance i njihovu kulturu. Reč je o vrsti mantila, tamne (crne) boje, krojenog u struk, bez revera, dugih ravnih rukava, napred otvorenom i dužine do kolena (Darmanović 1994, 143-149; Nikolić 1995, 169-174, Hasani 2003). U vezi s tim, potrebno je istaći da, osim pomenutog, postoji i *terlik* koji je prisutan kod muslimana u Makedoniji (selo Melnica), kao i kod Goranaca koji su poreklom iz dva goranska sela u Makedoniji (Urvič i Jelovjane).² U tekstu govorim o *terliku* koji je prisutan kod Goranaca koji su poreklom iz Gore.³

---

¹ Tekst je deo rezultata rada na projektu *Interdisciplinarno istraživanje kulturnog i jezičkog nasleđa Srbije i izrada multimedijalnog internet portala – Pojmovnik srpske kulture* (br. 47016), koji, u celosti, finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Ovaj podatak mi je posredovan, nakon što su štampani moji radovi u kojima navodim da je *terlik* ženski odevni predmet specifičan za Gorance. Navedenu konstataciju iznose i kolegice D. Nikolić (1995), M. Darmanović (1994), S. Hasani (2003), kao i drugi autori (Derans i Žeslen, 2011; Idrizi Aljabak, 2013; Schmidinger, 2013). Sudeći prema podacima s kojima raspolazem za sada, održiv je stav da je goreopisani *terlik* osoben za Gorance, jer se, po svom izgledu, koji je zabeležen u drugoj polovini 20. veka, kao i u sadašnjosti, razlikuje od onog koji se koristi u istom

Postoje razlike između svakodnevnog i svečanog *terlika* i one se ogledaju u materijalu i bogastvu ukrasa. Svečani *terlik* („za veselje“, prema rečima sagovornika) ima vezene geometrijske šare bele boje, na obodima rukava i na prednjem donjem delu (u visini skuta, odnosno iznad kolena), a onaj koji se koristi svakodnevno nema šare, tj. ukrase. Sagovornici navode da *terlik* nije konfekcijski odevni predmet, već da se šije po porudžbini, kod zanatlija u Gori, odnosno kod Goranaca koji se time profesionalno bave.⁴

Ukoliko se osvrnemo na upotrebu samog izraza *terlik*, vidimo da se on ne koristi samo u goranskom govoru⁵, već je u upotrebi i kod pojedinih muslimanskih zajednica u Makedoniji (Svetieva 2001, 187-192, Vidinić 2013, 35-40). U pitanju je jedan izraz za dva, po formi i izgledu, različita ženska odevna predmeta.⁶ Ipak, oni imaju istu namenu – da pokriju i zaštite telo. Pored toga, pošto ih nose žene islamske veroispovesti, oba simbolizuju religijsku pripadnost osobe koja ga nosi.⁷

U turskom jeziku, postoji izraz *terluk* i koristi se za papuče.⁸ Na internet stranici novopazarskog muzeja “Ras”, postoji tekst u kojem se pominje izraz *terluk* za ženski odevni predmet, a ne za papuče. Navedeno je: “Muslimanke su nosile čaršav sa pečom, a kada su izlazile iz kuće oblačile su i terluk, gornji

periodu, u Makedoniji. O izgledu, upotrebi i značaju *terlika* kod muslimana u Makedoniji videti: Svetieva 2001, Vidinić 2013 i Petreska 2015. O izgledu i upotrebi *terlika* kod Goranaca u Makedoniji saznala sam i iz usmenog kazivanja kolegince Vesne Petreske, koja je obavljala terensko istraživanje u dva goranska sela u Makedoniji. Koristim priliku da Vesni Petreskoj i Aneti Svetievoj iskažem veliku zahvalnost za saradnju i pomoć koju su mi pružile u istraživanju ove tematike. Podaci koje su mi posredovale od velikog su značaja za moja dalja istraživanja problema koji je u fokusu rada.

³ Gora je planinska kotlina koja se nalazi na obroncima Šar-planine, u blizini Prizrena, na Kosovu (v. Hasani 2003).

⁴ Postoje internet stranice na kojima zainteresovani mogu da se informišu o izradi ovog odevnog predmeta: <http://stil-rapca.ucoz.de>, i <http://stil-rapca.webs.com>.

⁵ Sagovornici navode da se, za odevni predmet koji predstavlja temu ovog rada, koristi i izraz *terljik*. Međutim, nisu ga koristili u razgovoru sa mnom, već su samo naveli da postoji. To me je podstaklo da i sama koristim izraz *terlik*. Dodatan podstrek za to je njegova prisutnost u domaćoj i inostranoj literaturi, kao i u rečniku goranskog govora (<http://mlicanin.weebly.com/goranski-recnik.html>)

⁶ *Terlik* koji se nosi u Makedoniji napravljen je od crne tkanine, a krojen je tako da pokriva čitavo telo, odnosno noge i ruke do članaka, kao i glavu, a ponekad i lice (Svetieva 2001, Vidinić 2013, Petreska 2015).

⁷ Sveobuhvatniju paralelnu analizu u vezi s izgledom, namenom i funkcijom *terlika* planiram da izvedem, nakon što obavim terenska istraživanja i u Makedoniji.

⁸ Koleginici Biljani Sikimić takođe dugujem veliku zahvalnost na pomoći koju mi je pružila u nastojanju da odgonetnem poreklo izraza *terlik*. U vezi s tim, iznosim važan podatak koji mi je posredovala prilikom jedne naše prepiske: “U standardnom turskom jeziku, *terlik* znači papuče ili sobne patike, ali u dijalektima, i danas ima i značenje ‘kapica napravljena od batista ili od belog platna’” (14. 5. 2015).

haljetak dosta sličan džubetu, ali sa rukavima”.⁹ To što se izraz *terlik* koristi za pomenuti odevni predmet samo u goranskom govoru¹⁰, a ne i kod ostalih stanovnika Kosova¹¹, dovodim u vezu s njegovom upotrebom – nose ga samo Goranke. Drugim rečima, nije prisutan u odevanju žena iz drugih etničkih i verskih zajedica na Kosovu. U tom pogledu je razumljivo zašto pripadnici goranske zajednice pominju *terlik* i smatraju ga jednim od istaknutijih simbola/markera goranskog etničkog identiteta.

U pitanju je zapravo višefunkcionalan odevni predmet koji nose udate žene. U tom kontekstu, on simbolizuje i bračni status. Sagovornici navode da je *terlik*, upravo zbog toga, tamne boje, dok je devojačka odeća svetle boje.¹² Ukoliko uzmemo u obzir pravilo da je žena u obavezi da nosi *terlik*, svaki put kada boravi izvan kuće, odnosno dvorišta, možemo da pretpostavimo da *terlik* ima određenu ulogu i u konstrukciji religijskog i rodnog identiteta. U tom kontekstu, postavlja se pitanje veze između odevanja žena i percipiranja određenih odevnih predmeta kao simbola rodne, etničke i religijske pripadnosti, a u vezi s tim, i njihove uloge u konstruisanju identiteta, kako na nivou pojedinca, tako i na nivou zajednice. Na to pitanje nastojim da odgovorim, u izvesnom smislu, i u ovom radu.¹³

Odevanje je tema koja je sagledavana i razmatrana, s različitih aspekata i u različitim kontekstima, kako u okviru etnologije i antropologije, tako i u ostalim naučnim disciplinama. U radu se odevanju pristupa u kontekstu

⁹ http://www.muzejras.org/etnologija_1.html (preuzeto 14.8.2015) Na istom mestu se navodi i sledeće: “I džube je deo nošnje koji pripada srpskoj populaciji. Nosio se preko košulje, a rađen je od čohe različite boje i bogato ukrašen zlatovezom, sa motivom „ale“ na skutovima. Džube je krojeno zvonasto i ima dužinu do kolena” (http://www.muzejras.org/etnologija_1.html, preuzeto 14. 8. 2015). Ovom prilikom se iskreno zahvaljujem i kolegini Semini Đerlek, iz muzeja „Ras“, u Novom Pazaru, na saradnji i pomoći koju mi je pružila pri istraživanju. Ujedno, napominjem da je, za isti odevni predmet, M. Lutovac koristio izraz *dolama*, i to sa znacima navoda, što može da nas navede na pomisao da Goranci nisu koristili izraz *dolama* za odevni predmet koji on opisuje (Lutovac 1955, 54). Pretpostavljam da je, u oba slučaja, u pitanju odevni predmet koji Goranci nazivaju *terlik*. U prilog navedenoj konstataciji, može da posluži i to što, uz *terlik*, Sadik Idrizi Aljabak pominje i džube (<http://sadikidrizi-aljabak.blogspot.com/2013/12/muska-i-zenska-narodna-nosnja-u-gori.html>, preuzeto 21. 4. 2015).

¹⁰ U rečniku goranskog govora, stoji da je *terlik* naziv za crni ženski ogrtač (<http://mlicanin.weebly.com/goranski-recnik.html>, preuzeto 18. 8. 2015).

¹¹ Sagovornici navode da su stanovnici pojedinih sela koja se nalaze u okolini Gore koristili izraz *avala* za *terlik*. Koliko mi je poznato, u literaturi se izraz *avala* koristi za maramu (Menković i Bajić 2013).

¹² O goranskom devojačkom kostimu videti u: Hasani 2003.

¹³ U pitanju je vrlo složena problematika, koja zahteva sveobuhvatniju i celovitiju analizu od one koju sam mogla da izvedem u onoj fazi istraživanja u kojoj sam bila dok sam pisala ovaj rad. U tom smislu, rad se može posmatrati kao polazište, odnosno vrsta okvira za dalje istraživanje.

prihvatanja određenih sociokulturnih i religijskih normi i pravila, koja se tiču odevanja žena islamske religijske pripadnosti. Zašto odevanje žena? Na osnovu literature i empirijske građe, pokazalo se da su „upravo (su) žene – ne muškarci – te koje su percipirane kao otelotvorenja date kulture” (Pišev 2013, 145). Osim toga, sagovornici govore o Gorankama kao „čuvarima tradicije“. *Terlik* mi se, u tom pogledu, učinio posebno inspirativnim, jer predstavlja jedan od onih odevnih predmeta koji su se zadržali u upotrebi do danas i to, pre svega, u okviru svečanog kostima, odnosno kostima koji se koristi u svečanim prilikama (svadba, *Đuren*). Sagovornici navode da on predstavlja nezaobilazan odevni predmet koji nevesta nosi na svadbi (Đorđević Crnobrnja 2014, 159-168) To su samo neki od razloga zbog kojih se pitanje njegove upotrebe i uloge koju ima u okviru goranske zajednice danas stavlja u fokus ovog teksta.¹⁴

Odevanje Goranki u Gori i u Beogradu

Sudeći prema terenskoj građi s kojom raspolazem, bluza (košulja), dimije (dužine do ispod kolena ili do članka), kao i bela marama osnovni su odevni predmeti koje su žene nosile u Gori, od 70-ih godina 20. veka do nedavno.¹⁵ Pri izlasku iz kuće, obavezno se oblačio i *terlik*. U tom periodu, odevanje Goranki u Beogradu nije se znatnije razlikovalo od odevanja u

---

¹⁴ Rezultati koje prezentujem ovom prilikom deo su istraživanja goranske zajednice koje obavljam u Beogradu. Terenski rad podrazumeva obavljanje razgovora (usmereni intervju) sa sagovornicima koji žive i rade u Beogradu. Sudeći prema rezultatima poslednjeg popisa, najveći deo Goranaca koji žive u Srbiji nastanjen je u Beogradu. To je samo jedan od razloga zašto istraživanje goranske zajednice obavljam u Beogradu. Druga polovina 20. i prva decenija 21. veka predstavljaju hronološki okvir istraživanja. Pomenuti period je značajan zbog više razloga: migracije Goranaca iz Gore postaju intenzivnije i brojnije, doseljavaju se čitave porodice, u primeni je bio Zakon o zabrani nošenja zara i feredže u Srbiji (od 9. januara 1951) i zapošljavanje Goranki je postalo učestalije. U istraživanju, polazim od pretpostavke da pomenuti faktori mogu značajno da utiču na promene u odevnoj praksi žena, kao i na promene uloge određenih odevnih predmeta u konstrukciji identiteta.

¹⁵ U literaturi, nailazim na podatak da su, pre dimija, žene nosile *kutef*, košulju, pojas, skutaču, kao i vunene ili pamučne čarape (*nogajice*, na goranskom) (Darmanović 1994, 146). Sagovornici navode da pomenuta odeća (osim *kutefa* – vrsta donjeg veša) danas ulazi u sastav tradicionalnog kostima, koji žene odevaju u svečanim prilikama. Ujedno, naglašavaju da su dimije koje Goranke nose uže od dimija koje nose Albanke na Kosovu. Slična ovim su zapažanja kolegice M. Darmanović (Darmanović 1994, 148).

Gori.¹⁶ Danas, *terlik* svakodnevno nose starije žene, i to, pre svega, one koje su stalno nastanjene u Gori. Žene koje borave u Gori samo leti, tokom godišnjeg odmora se, najčešće, ne odevaju po prethodno opisanom modelu. One se odevaju na isti način kao i u Beogradu, odnosno u mestu u kojem su stalno nastanjene. Drugim rečima, iz kuće izlaze bez *terlika* i marame. To, pre svega, važi za mlade žene, odnosno one koje još uvek nisu postale svekrve ili tašte. Sagovornici navode da je takva odevna praksa postala široko rasprostranjena u Gori od 90-ih, a u Beogradu od 80-ih godina 20. veka, i nadalje. Ujedno, dodaju da je upotreba mantila tamne boje i konfekcijske izrade umesto *terlika* predstavljala jednu od značajnijih promena u odevanju Goranki. Ta promena je nastupila, usled primene Zakona o zabrani nošenja zara i feredže (50-ih godina 20. veka). Pojedini sagovornici navode da su predstavnici zakona poistovetili *terlik* s feredžom i, zbog toga, zabranjivali ženama da ga nose prilikom boravka u javnosti. Žene su, tako, počele da nose mantile. Prema rečima jednog sagovornika, *terlik* se vraća u svakodnevnu upotrebu u Gori, nakon „direktne primene zakona“. Tako, u sadašnjosti beležimo paralelnu upotrebu *terlika* i mantila. U Beogradu, mantil nose samo pojedine starije Goranke. U vezi s tim, naglašavam da *terlik* predstavlja deo tradicionalnog kostima koji se, i dan-danas, oblači u svečanim prilikama i, u tom pogledu, nije zamenjen mantilom. Pojedini sagovornici navode da odevanje žena na način koji je prisutan danas u većini muslimanskih zajednica (feredža i pokrivanje) predstavlja noviju pojavu u Gori (početak 21. veka). Uz navedeno, postoji i mišljenje da se feredža nosila u Gori i to sve do primene Zakona o zabrani njenog nošenja. Svi sagovornici se slažu u pogledu njenog nošenja u Gori danas: ona je retko prisutna u odevnoj praksi žena, a nose je, pre svega, one žene koje su stalno nastanjene u državama Zapadne Evrope. U domaćoj i inostranoj literaturi se, za sada, mogu pronaći podaci samo o *terliku*. On se pominje kao tradicionalni odevni predmet, koji se, danas, koristi prvenstveno u svečanim prilikama (Darmanović 1994, 143-149; Nikolić 1995, 169-174; Hasani 2003; Derans i Žeslen 2011; Schmidinger 2013; Idrizi Aljabak 2013).

***Terlik* i identitet**

Izvesno je da *terlik* ima značajnu ulogu, u konstrukciji goranskog etničkog identiteta. Takva njegova uloga je prisutna u goranskoj zajednici, kontinuirano u dužem periodu, koji predstavlja i hronološki okvir mog istraživanja.

---

¹⁶ U tom periodu je bio neznan broj žena koje su bile stalno nastanjene s mužem i porodicom u Beogradu. Intenzivnije doseljavanje žena s decom počinje od kraja 70-ih godina 20. veka (v. Hasani 2011, 311-322; Đorđević Crnobrnja 2015a, 565-579).

Sudeći po onome što sam zabeležila na terenu i pronašla u literaturi, *terlik* je imao značajan uticaj i na konstrukciju rodnog identita žene. U tom pogledu, njegova uloga ne predstavlja konstantu. Da podsetim, danas ga svakodnevno koriste samo pojedine, i to, uglavnom, starije žene. Tako, *terlik* može da se posmatra i kao pokazatelj starosne dobi.

Navela sam da ga žene nose, prilikom boravka izvan privatnog okruženja. U tom pogledu, dolazi do izražaja i njegova funkcija zaštite i pokrivanja, odnosno njegova uloga u konstrukciji religijskog identiteta žena koje ga odevaju, kao i ostalih pripadnika goranske zajednice. Izuzimanje *terlika* iz svakodnevnog odevanja predstavljalo je značajnu prekretnicu u identitetskim praksama mnogih žena. Time je, pre svega, doveden u pitanje njihov religijski, a u vezi s tim, i rodni identitet. Zbog toga su tu vrstu promene doživljavale kao atak na religijski segment života, ali i tradiciju. Ipak, potrebno je naglasiti da, u tom pogledu, postoje izvesne razlike među ženama. Onima koje su *terlik* posmatrale kao starinski i zaostali način odevanja njegovo izostavljanje iz svakodnevnog odevanja predstavljalo je svojevrsno oslobađanje od tradicije. Takva percepcija je, pre svega, zabeležena, kod žena druge generacije, odnosno kod onih koje su rođene i odrasle izvan Gore. Ženama koje su se, nošenjem *terlika*, identifikovale sa svojom rodnom ulogom i religijskom pripadnošću njegovo izostavljanje je predstavljalo bolno iskustvo.¹⁷ U pitanju su pre svega žene koje su se 70-ih godina 20. veka doselile u Beograd.

Ukoliko posmatramo vezu između *terlika* i konstrukcije etničkog identiteta, onda možemo da konstatujemo da većina Goranki *terlik* precipira i kao simbol goranske etničke pripadnosti. Analiza narativa pokazuje da, u tom pogledu, ne postoji generacijski jaz među ženama. Upotreba mantila umesto *terlika* u svakodnevnom odevanju je, po svemu sudeći, uticala na to da *terlik* postane, u prvom redu, simbol etničke pripadnosti i da se žene, noseći ga, identifikuju sa svojom etničkom, a ne religijskom zajednicom. Nije isključeno da takvo njegovo poimanje ima za posledicu to da se Goranke koje, danas, nastoje da ispolje svoj religijski identitet preko odeće odevaju na način koji nije ranije praktikovan u Gori. Sagovornici zabrađivanje najčešće dovode u vezu s potrebom da se potencira religijski identitet, odnosno da se on stavlja ispred etničkog. Mantil je, u tom smislu, preuzeo ulogu koju je *terlik* imao (pokrivanje, zaštita), s tim da se simbolička uloga koju odevanje mantila ima može sagledati, pre svega, u religijskom kontekstu. Odevanja *terlika*, za razliku od mantila, ima značajnu simboličku ulogu i u konstruisanju etničkog identiteta.¹⁸

¹⁷ U vezi s tim, od posebnog značaja je i marama (v. Đorđević Crnobrnja 2015b, 303-315).

¹⁸ Ovde posmatrane identitetske prakse sagledavam kao promenljivu kategoriju. O tome kako određene odevne prakse mogu da utiču na konstrukciju, usvajanje i menjanje identiteta videti kod: Jestratijević 2015, 839-854.

Sadašnji način odevanja Goranki u Beogradu može da se posmatra kao strategija koja ženi omogućava bržu i lakšu inkluziju u sredinu u kojoj živi i radi. Takvo nastojanje je, pre svega, prisutno kod onih žena prve generacije koje su zaposlene, kao i kod žena druge generacije, bez obzira na to da li su zaposlene ili ne. Odevanje prema savremenim modnim trendovima može da se protumači i kao strategija prikrivanja religijskog, a u izvesnom smislu, i etničkog identiteta. Navela sam da se, kod većine žena, *terlik* i marama, kao i dimije percipiraju kao tradicionalni, odnosno kao odevni predmeti koji konotiraju prošlost. To je, po svemu sudeći, jedan od razloga da se oni izostavljaju iz svakodnevnog odevanja i da se, pre svega, koriste u svečanim prilikama, kada zapravo dolazi do izražaja njihov simbolički značaj. U vezi s tim, naglašavam da se odevanje tradicionalnog kostima praktikuje isključivo u Gori.

Evidentno je da veza između odevanja žene i njenog religijskog, kao i rodnog identiteta postoji, s tim da priroda te veze zavisi od više faktora, između ostalog, i od toga da li je u pitanju odevanje u Gori ili izvan nje, i da li je u pitanju javna ili privatna sfera komunikacije. Odevanje Goranki kako u Beogradu tako i u Gori se može sagledati i kao nastojanje da se učini lični izbor u ispoljavanju etničkog i religijskog identiteta.

Zaključak

Poznato je da kodeksi odevanja ne postoje izolovano, već da su u korelaciji s društvenim, istorijskim, političkim i kulturnim prilikama koje postoje u određenom vremenu i prostoru (v. Jestratijević 2015, 839-856). Pomenuti uticaj i veza su evidentni i u slučaju *terlika*. Upravo su spoljni faktori doprineli tome da se posmatrani odevni predmet postepeno izostavlja i da, s vremenom, prestane da se koristi u svakodnevnoj odevnoj praksi većine žena. Na taj način se njegova uloga i značaj koji je imao u procesu konstrukcije rodnog i religijskog identiteta postepeno smanjuju. To ipak ne znači da se njegova simbolika u religijskom kontekstu u potpunosti gubi. Ona ostaje vidljiva, pre svega, u okviru svakodnevne upotrebe ovog odevnog predmeta. Istovremeno, pratimo jačanje uloge *terlika* u konstrukciji etničkog identiteta. To dovodim u vezu sa sociokulturnim promenama koje, na širem društvenom planu, nastupaju krajem 20. i početkom 21. veka, zatim s migracijama, kao i s promenama u okviru procesa (samo)identifikacije pojedinca s etničkom i religijskom zajednicom kojoj pripada po rođenju, odnosno s promenama u percepciji rodnih uloga i pozicije žene, koje mogu da se prate, kako u okviru posmatrane zajednice, tako i u društvu imigracije.

Terlik je primer ženskog odevnog predmeta koji se pokazao izuzetno značajnim, i to ne samo za istraživanje i sagledavanje njegove simboličke uloge u konstruisanju religijskog i etničkog identiteta, već i za razmatranje nekih drugih pitanja i veza koje se nameću skoro uvek kada je odevanje u

fokusu istraživanja. Neka od tih pitanja se naziru u ovom radu. Ostaje da se problematika o kojoj ovde okvirno govorim detaljnije i sveobuhvatnije analizira i obrazloži.

Literatura

Видинић, Горданче. 2013. Зар, ферце – минато или сегашност. *Етнолог* 15: 35-40.

Дармановић, Мина. 1994. Садашња горанска народна ношња. *Гласник Баџина* 5: 143-149.

Derans, Žan-Arno i Loran Žeslen. 2011. *Putovanje u zemlju Goranaca. Balkan, početak XXI veka*. Београд: Медијска књиžара KRUG.

Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014. The Gorani Wedding Ritual – Between Individual and Collective Memory. *Култура / Culture. International Journal for Cultural Researches* 6: 159-168.

Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2015а. „И до Исланда су стигли“ – економска и политичка миграција Горанаца из Горе. *Гласник Етнографског института САНУ* LXIII (3): 565-579.

Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2015б. Свакодневно одевање Горанки у Београду – између традицијских и савремених културних пракси. *Гласник Етнографског института САНУ* LXIII 2: 303-315.

Idrizi Aljabak, Sadik. 2013. Muška i ženska narodna nošnja u Gori. <http://sadik-idrizi-aljabak.blogspot.com/2013/12/muska-i-zenska-narodna-nosnja-u-gori.html> (preuzeto 24. 3. 2015).

Jestratijević, Iva. 2015. Moda i semiotika roda. *Etnoantropološki problemi* (n. s.) 10 (4): 839-856.

Лутовац, Милисав. 1955. Гора и Опоље: антропогеографска проучавања. *Српски Етнографски зборник САН* 69. *Насеља и порекло становништва* књ. 35: 229-340.

Менковић, Мирјана и Светлана Бајић. 2013. *Скривени свет балканских жена – женска одећа за улицу на крају XIX и у XX веку из збирки Етнографског музеја у Београду и Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву*. Београд: Етнографски музеј у Београду.

Николић, Десанка. 1995. „Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе“. У *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска. Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*. Књ. 40/II, ур. Драгослав Антонијевић и Мирослав Радовановић, 169-174. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Piřev, Marko. 2013. Bodež i veo: Teorijski okvir za kulturno-relativističko tumačenje islamskog feminizma. *Етнологско-антрополошке свеске* (н.с.) 21 (10): 143-151.

Петреска, Весна. 2015. „Статусот 'невеста' во обредноста и делови од носијата кај Македонците со исламска религија“. У *Македонците со исламска религија во историски и современ контекст. Конференција одржана 29.06.2015. године у МАНУ*. Скопје: Комисија за односи со верските заедници и религиозни групи, МАНУ и Институтот за национална историја (у припреми за штампу).

Hasani, Suzana. 2003. *Etnološke karakteristike šarplaninske župe Gora. Diplomski rad*. Beograd: Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Hasani, Harun. 2011. „Goranes: A respected minority in Serbia, A persecuted minority in present-day Kosovo“. In *Minorities in the Balkans. State policy and interethnic relations (1804-2004). Special editions 111*, ed. Dušan Bataković, 311-322. Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Science and Arts.

Светиева, Анета. 2001. Транзиција на „терлик“. *Македонски фолклор XXIX* (58-59). *Материјали од XIV меѓународен симпозиум за Балкански фолклор, Охрид, 7-8 јули, 2000*: 187-192.

Schmidinger, Thomas. 2013. *Gora: Slawischsprachige Muslime zwischen Kosovo, Albanien, Mazedonien und Diaspora*. Wien: Wiener Verlag.

Izvori

<http://sadic-idrizi-aljabak.blogspot.com/2013/12/muska-i-zenska-narodna-nosnja-u-gori.html> (21. 4. 2015)

<http://mlicanin.weebly.com/goranski-recnik.html> (18. 8. 2015)

http://www.muzejras.org/etnologija_1.html (14. 8. 2015)

<http://stil-rapca.ucoz.de> (21. 4. 2015)

Jadranka Đorđević Crnobrnja

The *terlik* – a symbol of ethnic and religious identity of Gorani people

The *terlik* is an element of the female national costume characteristic of the Gorani people and their culture. It is a kind of black overcoat which has no lapels and has strait tailored sleeves. A woman will put a *terlik* on for the first time when she “*izlazi na voda*” (goes out to the water). It is a ritual conducted in the morning after the wedding night. From then onward, the woman is obliged to wear the *terlik* every time she ventures outside of the house or the yard. This rule is not strictly followed today, as the *terlik* is not worn by all married women. Even then, it is only worn when they are in Gora. The *terlik* represents a very important symbol or marker of Gorani ethnic and religious

identity. Keeping all this in mind, I shall attempt to reassess the symbolic function and role of the *terlik* in the construction of Gorani ethnic and religious identities. In this context, I shall also attempt to consider the issue of the influence which the change of sociocultural surroundings, through migration for example, has on the change of the symbolic part played by this item of clothing in the process of identity construction.

Key words: *terlik*, Gorani people, symbol, identity, migration.